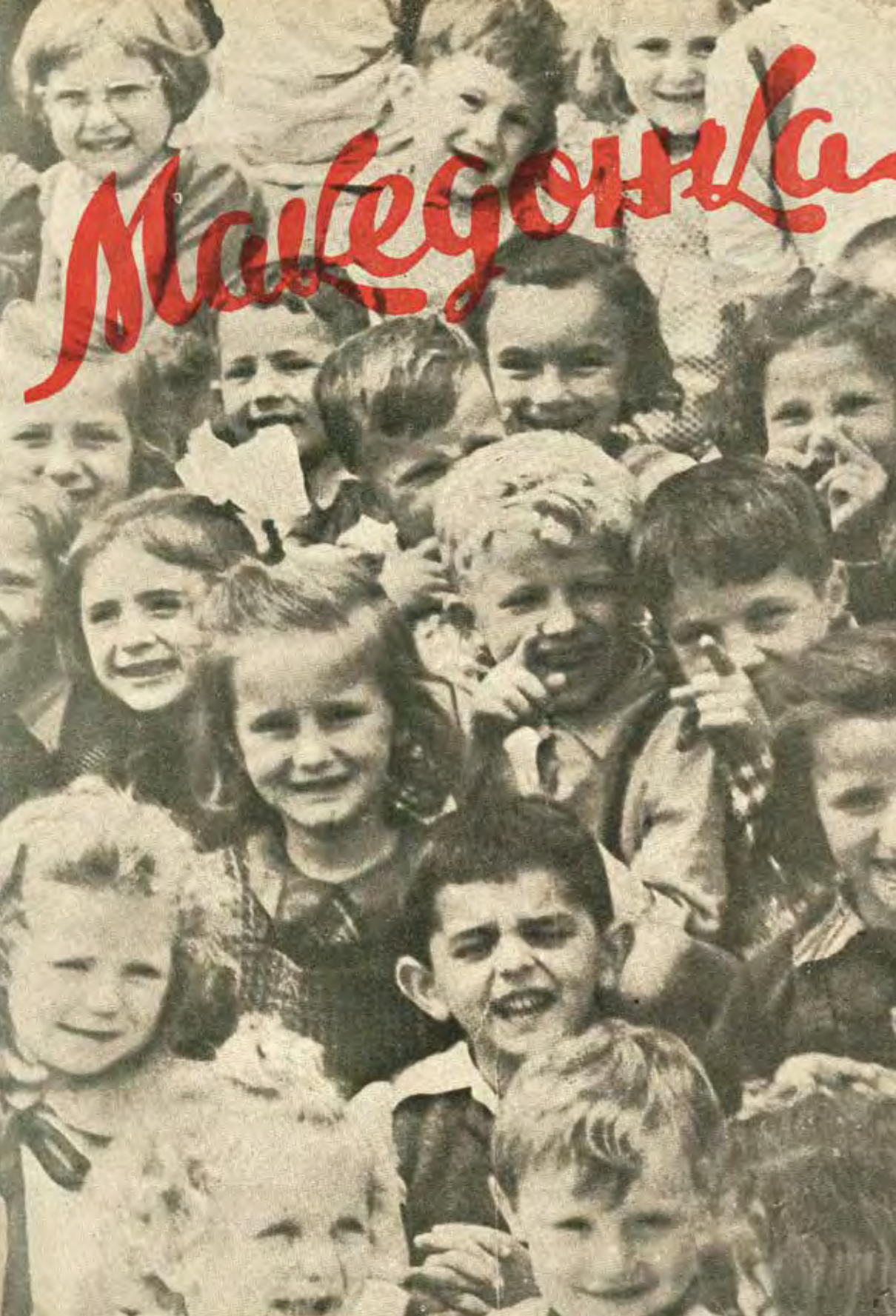

Maiegonka

Јана Коцевска

СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ

Здравствените политики и политиките на грижа и нега низ страниците на „Македонка“

Вовед

Периодот во кој излегува од печат првото женско списание на македонски јазик – „Македонка“ претставува време во кое современото јавно здравство ги поставува темелите на својот понатамошен развој, особено во доменот на социјалната заштита. Родовиот аспект на социјалните и здравствените политики во овој период е присутен и од аспект на носење на родово-сензитивни политики, директно учество во спроведувањето на тие политики, но и суштинско менување значења и практики во секојдневниот живот на „новите Југословенки“. „Македонка“ е медиумски простор во кој се судираат старото и новото време, во кои се известува, подучува, опоменува за „правилниот“ развој на едно социјалистичко општество со „прогресивен“ сет на политики, овозможени по добиената антифашистичка борба на НОБ.

Македонската историографија има недостиг од студии што се темелат на социјални теми и јавно здравје. Списанието „Македонка“ е податлив извор што би можел многу да придонесе во таа смисла, бидејќи нуди навистина интересен корпус на информации што под херменевтска лупа откриваат многу за социјалниот контекст на овој период од Југославија. Текстуалните целини во ова списание што се однесуваат на тема здравје и социјална грижа и нега се јавуваат во неколку форми. Најчесто како автори на овие статии се јавуваат лекарските авторитети за кои постојат извори дека сочинувале

клучен дел од персоналот кој ја предводел здравствената обнова и кои исполнувале важни стратешки функции во раководството на федеративните републики. Другиот авторски корпус на текстови во ова списание што се поврзани со здравството, а особено текстовите што се однесуваат на педагошките начела за воспитување на социјалистичката младина, најчесто се претставници на Советскиот Сојуз, а во списанието ги читаме нивните преводи на македонски јазик.[1]

Според уредувачката политика и мотивот на автор(к)ите, препознаваме неколку вида текстови поврзани со социјалната заштита и здравството. Оние што се пишувани во вид на извештаи за состојбите – често споредувајќи состојби пред и потоа, едукативно-еманципаторски текстови во различни форми како совети (за домаќинките, за мајките, за задругарките и сл.) и текстови што ги истакнуваат атрибутите и успесите на социјалистичката жена, уживајќи ги поволностите што ги носи новото време – текстови што имаат цел преку директен пример да го промовираат социјалистичкиот живот и вредностите преку кои се стимулираат социјалистичките животни практики на активни чинители на новото социјалистичко општество.

Рубриките поврзани со медицината не се постојани и излегуваат спорадично, меѓутоа оние теми што се поврзани со здравствената добросостојба, вештините за одгледување на здравјето на новороденчињата и превенција од болестите, ги среќаваме постојано без нивно посебно впишување во конкретна рубрика.[2] Оние рубрики што се постојани и речиси без ис-

1 Најчесто се појавува како автор педагогот Антон Семенович Макаренко.

2 Рубриката посветена исклучиво на медицината ја среќаваме наизменично именувана:
Д-р Мандиловиќ. „Популарна медицина: Пегав тифус – Пегавец“, год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр. 13;
Д-р Мирјам Попадиќ. „Зошто умираат нашите деца?“, год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 21-22;
Медицински совети: Природно хранење на цицалчињата, год. 2, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 15;
Д-р Т. Христов. „Популарна медицина: Пегавиот тифус/Шарлах и дифтерија“, год. 3, бр. 25 (ноември 1946), стр. 14;

клучок се содржани во секој број на списанието се оние што веројатно најмногу комуницираат со интересот на читателките на „Македонка“, а тоа се делот „Прашања и одговори“, како и „Совети за младите мајки/Совети за мајките/Совети за домакјинки/Совети за готвење и зимница/За нашите деца“, кои се од особено значење за еманципацијата на жените во стекнување на знаења и вештини значајни за своето секојдневие.

Страниците на „Македонка“ (1944-1952) го бележат ентузијазмот на заедништвото и заедничкото градење на „новото социјалистичко општество“. Овој текст има цел да ги извлече оние делови од ова списание што јасно ја отсликуваат неговата улога на медијатор на политиките на грижа и нега и подобрување на јавното здравје, а особено женското репродуктивно здравје и здравјето на децата. Користејќи го списанието „Македонка“ како главен извор за дејствата на АФЖ со поглед на еманципацијата и здравството, овој текст ја застапува тезата дека политичкото будење на жените и нивното стекнување на политички права, придонесува кон подобрување на здравствената добросостојба и јавното здравје (Kar 2018). Текстот ги идентификува аспектите од поглавјата на ова прво женско списание во овој дел од Федеративна Југославија, кои подразбираат посветеност и внимание за квалитетното живеење, градење на вештините и заедништвото како втемелување вредности што на некој начин ги подразбираат и темелите на феминистичките практики. Пропагирањето еднаквост, солидарност, заедничка грижа за јавните добра и развој на општеството се случуваат во рамките на идеолошката социјалистичка матрица, каде што „Македонка“ игра важна улога.

Д-р Кисличенко. „Медицина: Кожата – заштитник на нашиот организам“, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 14;
Карабеговик'-Осмик'. „Од медицината: Труењето на крвта може да се отстрани“, год. 6, бр. 63 (февруари 1950), стр. 15;
Д-р Волчева. „Од медицината: Од што се појавуваат жлезди на вратот кај децата (одговор на прашањето на една нашата читателка)“, год. 6, бр. 72 (ноември 1950), стр. 21-22.

И покрај ваквата заднина на ова списание, овој текст има цел да го пронајде феминистичкиот потенцијал на женската активност низ текстуалните примери во смисла на родово-сензитивни политики предводени од жените, женска солидаризација и генерално унапредувања на женските права. Фокусот на овој текст е преку ова агитациско списание да даде преглед на женската доброволна работа, жените како санитетски субјекти и главен фактор на воспоставување систем на нега, здравје и грижа, унапредувањето на нејзината позиција во општеството и поволните услови за нејзиното репродуктивно здравје преку новоотворените здравствени и социјални институции. Во текстот се покренуваат прашањата за еднодимензионалното портретирање на улогата на жените во „Македонка“ како мајки, воспитувачки на децата, одговорни за општата состојба со хигиената во домот, детските установи и летувалиштата, но и во јавниот простор, како дополнителна одговорност на задругарката и работничката-ударничка[3], која често со очекувана гордост (посакувано е да) исполнува 130% во производството (види кај Хаџиевска во овој зборник). Текстот се обидува да допре до проблемот што е причина за укинување на АФЖ преку елементи поврзани со репродуктивноста и поаѓа од тезата дека, и покрај освоената битка на жените за рамноправност и социјални, економски и политички права, нејзиното учество во креирањето на законската регулатива што го претставува еманципаторскиот потенцијал на антифашистичкото движење, жените во социјалистичкиот проект на Југославија не го доживуваат во целост социјалистичкиот (феминистичкиот) потенцијал. Текстот претендира да докаже дека токму преку здравствените и социјалните политики, паралелно со системската мрежа на добросостојба и достапна здравствена грижа, се зацврстуваат и стереотипните улоги на жените наместо да се движат кон ослободување. Текстот ќе се обиде да даде одговор на прашањата за причините за ваквиот развој.

3 Истакната работничка во социјалистички работен натпревар.

Со фокус на содржините во ова списание што ги опфаќаат политиките на нега, грижа и здравје, текстот има цел да ги посочи оние делови од списанието што го бележат потенцијалот за еманципаторската и суштинската промена на социјалниот и здравствениот аспект во „новото социјалистичко општество“, но и да ги препознае разочарувачките моменти на неуспех/пораз во поглед на вистинското ослободување на жените од хетеропатријархалната логика.

Историски контекст на здравството во периодот на преоѓање од Кралството Југославија кон ФНРЈ

„А македонската жена, и млада и стара нема да престане да ги помага и чува своите синови и ќерки, кои веке ја пролејале својата крв за нашата слобода и докрај ке дава се од себе за нивното сочувување и оздравување.“

Ленче Иванова[4]

Појавата на првите страници на ова списание е клучен период во однос прашањата поврзани со женските права и општествената позиција на жените генерално. Период во кој по првпат правата на жените се политички и правно јасно уредени во член 24 на првиот Устав на ФНРЈ од 1946 година – односно член 23 во Уставот на Народна Република Македонија од 1946 година, каде што се бележи нивната рамноправност со мажите во сите области на државниот, стопанскиот и општествено-политичкиот живот.[5]

Периодот од почетокот на 20 век, сè до крајот на Втората светска војна бележи историски настани што имаат големи

4 Ленче Иванова. „Нашите ранети и болни војници“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 18.

5 Устав на Народна Република Македонија. 1946.

влијанија на општествено-политичкиот живот на територијата на денешна Северна Македонија. Тоа се главно балканските војни, двете светски војни, засилувањето на процесите на индустријализација на општеството и низа други обиди за развој. Во овој период почнува срамежливо да се систематизира и да се воспоставува извесна здравствена политика – претежно на општинско локално ниво, мошне селективна во однос на локацијата и типовите на здравствената област што полека почнува да се централизира и да се формираат специјализирани здравствени установи во градските центри.[6]

Паралелно со овие спорадични развојни практики, почнува да се создава и свест за граѓанско учество во подобрување на условите за поквалитетен живот, особено помошта кон ранливите (категории на) луѓе доведени во беспомошна состојба под влијание на војните и динамичните промени во политичкото управување на овие простори тогаш. Се раѓа хуманитарна свест, при што се создаваат здруженија што мобилизираат ресурси за помош и организираат хуманитарни акции насочени кон беспомошните сограѓани. Иако во северозападот на т.н. Кралска Југославија ваквите иницијативи, понатаму и социјалистички движења, се навистина значително поизразени и пожестоки отколку на оваа почва – архивите говорат за жени кои дале значаен придонес и биле своевидни протагонистки на почетоците на таквите движења и во Македонија (De Haan, Daskalova, Loutfi 2006, 441-443).

Во овој период голем број од населението страда од болести и епидемии, а како последица од војните бројот на деца без родители значително се зголемува, како и бројот на лица со инвалидитет. Сепак, ваквите хуманитарни здруженија што се појавувале одвреме-навреме биле инцидентни и непостојани и се основале во некои од урбаните центри низ оваа територија

6 Детален приказ за отворање на првите здравствени институции, со фокус на Битола и битолската околија ќе најдете во книгата: Александар Стерјовски (2016, 91-119).

(Битола, Скопје, Куманово, Тетово и др.) и најчесто иницијаторки биле жените од привилегираните општествени позиции, жените со пристап до образование или, пак, оние дојдени на овие простори во мисионерско-хуманитарна работа (Хаџиевска 2021)[7] и помогнати од меѓународните организации на Црвениот крст. Овие акции биле во обид да го ублажат теророт од војните што оставиле зад себе голем број воени жртви и сираци во периодот на Првата светска војна.

Освен грижата што ја давале кон настраданите, овие жени иницирале и описменување и образование, и тоа во изворите е евидентно за овие простори. Жените за кои се пишува во изворите се „носителки на хуманитарни, милосрдни и социјални иницијативи во заедницата“ (Исто, 72-77). Во периодот помеѓу двете светски војни се формирале повеќе струи на женски движења како студентски движења (случајот со Белград), потоа синдикални движења, како и социјалистички иницијативи (еден од нив значаен за Македонија е случајот со Роса Плавева и Накије Бајрам). Пред почетокот на Втората светска војна пресудни за активните политички дејствувања на младите се скоевските организации на територијата на цела поранешна Југославија. Овие движења претходеле, т.е. биле основата за создавање на масовна женска мобилизација, која во периодот на 1940/41 значително се активира и резултира со создавањето на Антифашистичкиот фронт на жените и неговото официјализирање во 1942 година.

Со почнувањето на Втората светска војна, трендот на женската посветеност во борбата за остварување на нејзините граѓански права, а особено во помагање на послабите, децата и обесправените, продолжува и во текот на НОБ, како и во периодот што следува – вообичаено познат како период на обнова на општеството и изградба на социјализмот. Заради непостоечки-

7 За некои од овие жени се пишуваше во минатогодишното издание на „Архиви на невидливите“, каде што беа прикажани примери за ваквите дејствувања на хуманитарките: Аспасија Мишева Канавчева, Захарија Василева Шумљанска.

те услови за стекнување на нови работни квалификации дотогаш, типот и формата на помош во НОБ, т.е. доброволната работа најчесто подразбирала обврски што веќе се типично женски[8], како перење, шиење, готвење, давање нега на деца и болни, а помал број се одлучувале и за директно учество во вооружена борба, курирска служба и слични илегални акции. Ваквата вклученост на жените во НОБ била валоризирана и присутна во меморијата за Југославија. Улогата на жените била ентузијастично присутна во политиките на сеќавање.

Наративи за здравствените политики и практики во новото време – од *стара* кон *нова* Југославија

„Од вошките може да се добие тифус, од кој може да се зарази целата кукја и мнозина од селото. Постелата ти е, другарке, целата во прашина, а одајата ти врие од болви, муви и вошки. Ти како мајка го сакаш детето, затоа не се жали во работата! Досега немало кој да ви каже, но затоа сега, вие на село почните од почеток. Објавете и војна на нечистотата...Држете ги чисто вашите деца!“

Н. З.[9]

Читајќи ги првите броеви од списанието „Македонка“, конкретно статиите што се однесуваат на теми поврзани со здравството, читателот/ката добива впечаток дека оттука почнуваат темелите на здравствениот систем на ова поднебје. Текстовите изобилуваат со комплетна негација на какви било достигнувања во Кралството Југославија, политичкото уредување и власт што

8 Во првите броеви на „Македонка“ често се прикажуваат извештаи за бројот на изработени алишта (чорапи, перници, кошули, гаќи, ракавици, крпи...). Еден таков пример е *Хроника*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 24.

9 Н. З. „Дали го држиме во чистоќа нашето дете“, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 14.

претходело. Во овие статии се проследува остра критика кон социјалните и здравствените политики на кралството, кои се израмнуваат со непостојни. Меѓутоа, иако не потполно оправдан, ваквиот критички став во списанието има цврста основа што се согледува според изворите поврзани со јавното здравје и социјалните политики во овој општествено-историски контекст. Имено, Кралството Југославија во периодот на дваесеттите и триесеттите години на 20 век најмалку инвестирало во Вардарска Бановина – територијата што денес ја опфаќа Северна Македонија. Иако биле градени значителен број на здравствени установи (Стерјовски 2016), сепак во 1939 година маларијата во Вардарска Бановина сè уште имала статус на епидемија, додека во преостанатите бановини на кралството значително бил намален бројот на заболени (Бошковска 2019, 195-203).

Во списанието често се дава споредба на статистички податоци за овие состојби во периодот на Кралството Југославија и периодот кога е објавувана „Македонка“, вршејќи споредби со „старото и новото време“. Темите поврзани со здравството и, генерално, темата „здравје“ често се испреплетува со низа други општествено-политички пораки и наративи што авторите и редакцијата вешто ги инкорпорираат во статиите поврзани со оваа тема, инсистирајќи на легитимитет и важност. Преку нив тие апелираат за промени неретко посочувајќи со морализирање и осуда кон протагонистите на несовесните практики или, пак, кон т.н. шпекула и надворешни/внатрешни непријатели. Тоа го оправдува објаснувањето на Мери Даглас дека расправиите за опасностите и ризиците се особено морално и политички обременети (Мишковска Кајевска 2020, 165-190). Во првите броеви на списанието, но и во подоцнежните исто така, тие критики се насочени кон Кралството Југославија, додека, пак, по јуни 1948 година, т.е. моментот на исклучувањето на Југославија од Информбирото, во извесен број текстови поврзани со здравствените политики, содржана е и критика кон земјите од СССР, која се согледува во

содржини слични на следниот пример[10] од број 64, 1950 година, со наслов „Со новиот Закон за социјално осигурување работничката класа во Југославија има поголеми права отколку работниците во коминформбировските земји“.

Наративот што се создавал во насока „стара“ кон „нова“ Југославија се бележи и во текстовите на тема здравство, каде што се зборува за организацијата Црвен крст, низ чиј пример директно се објаснува неговата трансформација и се создава паралела со премостувањето од „стара“ кон „нова“ Југославија:

> „Црвениот Крс како организација во миналото беше само една неактивна установа, оти на нејзиното чело стојеја ненародни луѓе, што не ги гледаја нуждите на народот, туку гледаја таја да им служи на нивните интереси. Во денешната наша демократска и федеративна Југославија, Црвениот Крс се разликува по своите цело и задачи од тој порано. Тој е сега една народна организација, што служи за издигнувањето и обновата на нашата татковина и неговата помош ќе го отфрли недоверието што го има народот према Црвениот Крс“.[11]

Понатаму, начинот на кој е претставена разликата на „стара“ и „нова“ Југославија или напредокот од старата кон новата држава, во поголемиот број статии што пишуваат за здравството, е квантитативна споредба на периодот во триесеттите години, со годините за време на спроведувањето на Петгодишниот план за обнова. Во духот на натпреварувачкиот карактер се споредуваат бројките од стара Југославија и оние од социјалистичка Југославија, на пример: жртвите од епидемиските зарази, бројот на здравствени установи, број на болнички постели, смртност на новороденчиња, вкупен број на лекарски прегледи по години, број на медицински персонал итн. Овој вообичаен наратив на споредба е присутен во целокупната периодика на „Македонка“ во разни форми, и тоа инкорпориран во самите текстуални целини, потоа запазувајќи јасен табеларен приказ

10 „Со новиот Закон за социјално осигурување работничката класа во Југославија има поголеми права отколку работниците во коминформбировските земји“, год. 4, бр. 64 (март 1950), стр. 10.

11 *Црвен крс на Федеративна Југославија*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 22.

на споредба по години[12] и визуелен приказ со фотографии на новоизградените здравствени објекти, новообучените акушерки, новите детски градинки со многубројни деца – слика што преовладува во списанието, особено во подоцнежните години, т.е. по 1948 година.

На 1 април заврши бабички курс во Скопје организиран од Министерството на Народното здравје. Курсот го завршија 31 курсиски.

Една од клучните цели на развојот на земјата е надополнувањето на загубата на голем број население како последица од војните. Во многубројните примери на статии што ја истакнуваат новата состојба, градејќи паралела со „стара“ Југославија, е значителното унапредување на состојбата со здравјето на децата. Еден таков пример е забележан во следниот извадок од број 51, објавен во 1949 година, каде што на страница 6 во натписот на авторката Н. Богданова, „Положбата на жените во стара Југославија“, пишува:

> „Спрема официелните податоци кои се изнесени од страна на Југославија на Балканскиот конгрес одржан во Белград во октомври 1938 год. за заштита на детето, излегува дека во стара Југославија се раѓаа околу 460.000 деца годишно, а едвај 1/3 од нив доживуваа 20 год. старост. Во градовите на Југославија смртноста на децата беше за 35% поголема отколку во градовите на северна и западна Европа. Во 1934 год. беа родени 459.808 деца, а умрени 248.570. Спрема тоа, во стара Југославија на секој 5 минути умирало по едно дете. 30.685 села немаа бабица, во родилиштата имаше место едвај за 1% родилка“.

12 Табеларен приказ каде што се споредува состојбата со установите за здравствена заштита од 1939 година и 1949 година, во *Македонка*, год. 6, бр. 72 (ноември 1950), стр. 9.

Освен оваа политичка обременетост отсликана во споредбите со непријателските земји и во критиките кон општествено-политичките уредувања поинакви од социјализмот, особено се истакнуваат текстовите што укажуваат на важноста за одржување на хигиената и за тоа кој треба да ја донесе клучната промена на посакуваниот просперитет во поглед на здравството (па, и описменувањето, т.е. генерално еманципацијата). Наративите што се градат во насока на укажување на правилното цивилно однесување во кои треба да се напуштат дотогашните практики на секојдневниот живот – претежно потпишани од страна на лекарски авторитет, најчесто се со морална осуда кон жените. Тие се насочени кон оние жени кои живеат на село, при што се укажува на непосакуваните „уназадени“ практики поврзани со раѓањето, одржувањето на хигиената, одгледувањето и воспитувањето на децата. Таквите наративи се содржани и во книжевните прилози на списанието (види кај Величковска во овој зборник). Занемарувајќи го контекстот и скудните услови на живот на тогашните селани, овие автор(к)и го градат наративот за „простата селанка“ која ја има вината за големата смртност на новородените деца-синови на Југославија. Еден таков пример се бележи во списанието со двоброј 10-11 од август-септември 1945 година, во текстот на страница 21 со наслов: „Зошто умираат нашите деца?“[13] Авторката д-р Мирјам Поповиќ[14] пишува:

13 Д-р Мирјам Попадиќ. „Зошто умираат нашите деца?“, год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 21-22.

14 Д-р Мирјам Шенфелд-Попадиќ, родена на 12 мај 1905 година во с. Игал (Унгарија). Дипломирала на Медицинскиот факултет во Загреб во 1930 година. Од 1936 година е специјалист педијатар. Во Штип работи во детскиот диспанзер во периодот од 1933 до 1936 година. За време на бугарската окупација на Битола работела во Обласната хигиенска лабораторија и Советувалиштето за мајки со деца, кое функционирало до крајот на 1941 година, а од 5 мај 1942 година таа е назначена за лекар на Сиропиталиштето во Битола. Таа била активен член на Управниот одбор на Женската потрошувачка задруга, формирана во МК на КПЈ во Битола, во текот на 1940 година. Во оваа задруга бил организиран илегален курс за болничарки во партизанските одреди, со кој раководела д-р Мирјам Попадиќ. Покрај тоа, таа работела и во Здравствениот одбор формиран во 1941 година, со задача да прибира санитетски материјал и лекови за НОВ и ПОМ и да обезбедува илегално лекување на заболените и ранетите партизани. Од 3 мај 1944 до 30 декември 1945 година била воен лекар, помошник-началник на санитетот на Петтата армија. По војната извесно време останала во ЈНА. Демобилизирана е во чин санитетски мајор. Носител е на три воени одликувања од кои во август 1945 година Орден заслуги за народ. Д-р Мирјам

„На секоја мајка и е како ден јасно, оти по мала мака и е да роди макар и десет деца, одколку едно да закопа. Но таја загуба не е само загуба на мајката и фамилијата, това е уште поголема загуба на државата, која толку многу се нуждае од младина, нарочно сега кога во ослободителна војна е загубен толку голем број младинци, најскапи наши синови. Самата таја е виновна за умирањето на нејзините деца".

Во истиот овој двоброј, на страница 19, објавен е текстот со наслов: „Значение и цел на родилниот дом и советујалиштето за жени"[15] – во авторство на гинекологот д-р Марјановиќ-Убавиќ – управник на родилниот дом и советувалиштето за жени. И во овој текст се задржува наративот за жените од село како „нечисти":

„Да не дозволиме да рагјањето го вршат нечисти баби кои со својте 'вештини' нанесујат садбоносни последствија на мајката и детето. Да се бориме против това да папокот на детето се сече со некој нечист нож или секира; да се на новороденото дете дава ченкарно брашно на првиот ден после рагјањето за да не го фанат 'уроци'".

Уште еден пример што ја гради сликата за „уназадената селанка", чии практики АФЖ се обидува да ги искорени преку ваквото портретирање во својот печатен орган, е содржан во текстот „Дали го држиме во чистоќа нашето дете"[16]. Текстот е напишан во прозаична форма и раскажува приказна за болното дете на стрина Радка – Никле, во детали посочувајќи ги несовесните/лошите хигиенски услови во кои живее ова семејство и посочувајќи ги како причина за смртта на сите селски деца. Авторот/ката на овој текст го повторува морализирачкиот наратив за селските жени заради нивното „незнаење" и им ја посочува вината за високата смртност на младите деца.

Попадиќ е единствената жена-лекар учесник во НОБ од Македонија (Јосимовска и Стојков 2010).

15 Д-р Марјановиќ-Убавиќ. „Значение и цел на родилниот дом и советујалиштето за жени", год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 19.

16 Н. З. „Дали го држиме во чистоќа нашето дете", *Македонка*, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 14.

„Таа [лекарката] не веруеше дека Никле има мајка, која го сака, а не знае дека со своето незнание, самата го води кон пропаста. Лекарката се растажи. Мачно ѝ беше дека нашите жени на село уште не знајат, дека нечистотата и нехигиената ги полни гробиштата со млади животи на нашите деца.“

Спортот во ФНРЈ – тесно поврзан со новодонесените политики за социјална заштита и здравство – е исто така домен во чии рамки се гради наратив за неговото значење, форма и достапност во споредба со Кралството Југославија. Интересен модел на жена претставена во „Македонка“ е жената-фискултурка. Фискултурата се вбројува во еманципаторските практики на жените – најпрвин заради нивното учество во јавната сфера. Списанието го промовира женското активно тело во јавната сфера и учество на колективните физички манифестации како слетовите, есенските кросови, атлетски спортови, скијање, кајакарство и др. Во списанието има неколку примери каде што се поттикнува активно учество на жените во спортските активности преку известувања за постигнатите резултати на истакнатите фискултурки. Во статија од декември 1946 година, преку спортот се истакнува учеството на младите Албанки и Турчинки, што оди во прилог на пропагирањето за тргнување на зарот и ферецето (Мијатов 2019, 182-197), а потоа продолжува споредбата стара/нова Југославија и различното поимање и значење на фискултурата во „новото време“:

„И покрај учеството на еден дел од нашите младинки во овогодинешниот есенен крос и учеството на младите Албанки и Тручинки, на слетот во Скопје, фискултурата кај нас се уште не ги опфанала широките женски маси. Тоа довагјат од таму, што за фискултурата е задржано уште каде многу жени старото мнение кое го имаа за време стара Југославија. Фискултурата во минатите режими беше недостапна за работниот народ, тоа беше забава за богатите и привилеговани лугје. Во неа спортот имаше карактерна борба за првенство и рекорди, борба за спечалуење поголеми награди и пари. Поради тоа и мегју спортистите довагјаше до непријателство а не до разви-

вање на другарство. (...) Телесно и здравствено се развива нашиот народ, и дух на другарство, пожртвованост и ведрина“.[17]

Во овој контекст, пресликувајќи го советскиот модел, целта за омасовување на спортовите и фискултурата е во служба на одбранбената моќ и јакнењето на државата (Мијатов 2019), која подоцна создава армија (ЈНА) – вооружена сила на поранешна ФНРЈ, подоцна СФРЈ – четврта војска во Европа според големината. Меѓутоа, иако фискултурното активирање на жените било дел од агитпропот на сите сојузни држави, спортот не бил препознаен од страна на АФЖ како значаен просветителски инструмент и затоа не се работело многу на терен по ова прашање (Мијатов 2019, 182-197). Заради преовладувањето на патријархалните норми – особено изразени во Македонија, многу малку жени се занимавале со спорт и биле активни фискултурки.[18]

Фискултурата и нашата жена

5

17 Р. Галева. „Фискултурата и нашата жена“, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 5.

18 Во докторската дисертација на Никола Мијатов, „Спорт у служби социјализма: југословенско искуство 1945-1953“ (Универзитет у Београд – Филозофски факултет, 2019), во поглавјето „Жене у спорту“ содржани се табели со статистики за учество на жени на спортски настани, како и на раководни позиции во спортски организации на ниво на целата федерација. Иако архивската граѓа е скудна, според постојните архивски извори, учеството на жените во спортот не е поголемо од 30%. Интересен податок на Македонија е бројот на жени работнички членки на фискултурниот актив, каде што, од вкупно 2.374 членови, жените се со бројка од 498 или 26%. На кросот на гимнастичарскиот сојуз, организиран во 1948 година во Македонија, од вкупно 8.489 учесници, учествуваат 739 жени, или само 9%.

ФНР Југославија има јасна идеја и цел за подобрување на здравствената состојба и политиките поврзани со здравството и социјалната грижа, особено насочено кон тоа како да го намали бројот на смртни случаи на деца и новороденчиња – преку уредбите како дел од Петгодишниот план, за што ќе видиме подоцна во овој текст. Меѓутоа, конкретно „Македонка“ како гласило на масовната организација АФЖ во својата уредувачка политика, која, иако со благородна цел за подобрување на здравството во земјата, користи морализирачка и заплашувачка содржина и ги осудува културните практики на населението, именувајќи ги за „застарени“ облици на однесување. Сите овие примери погоре јасно ни укажуваат на тоа дека еден од пропагандните механизми на АФЖ за искоренување на смртноста на децата на овие простори ги спроведува преку градење на наративот за „простата“ и „нечиста“ селанка, како субјект кој се стреми да го промени, инсистирајќи на хигиенски начин на живот, применувајќи ги практиките на новиот начин на живот на социјалистичкото општество. Во списанието јасно се прави пресекот помеѓу „стара и нова Југославија“, со цел да го забрза процесот на премин во социјалистичкото градење на општеството.

Политиките за здравје и социјална заштита во Петгодишниот план за обнова

„Сето тоа нашите народи ке го придобијат со неуморна и несебична работа за исполнување на планот, за кое народната власт не е жалила и нема да жали ни напори ни средства. Разбира се дека сето тоа нема да се постигне само за оваа година. Но уште во 1947 год. Со исполнување на планот нашите народи ке направат големи завојувања...Пред нас,

Пред нашата организација се поставуе во помошта на народната власт и на останатите масовни организации, да оспособиме што поголем број жени и девојки да работат во планската изградба. Нужни се многу и многу жени и девојки во работата по занаетите, по градежите, во фабриките и рудниците, во машинските земјоделски станици, по болниците и школите итн. Итн. Нужно е да од нашите редови се-едно ја пополнуеме огромната армија од трудбеници, кои ке ја бијат главната битка за исполнуењето на планот."

Лилјана Чаловска[19]

Здравствените политики во Петгодишниот план за обнова најголем фокус посветуваат на надоместување на загубата на популација како резултат на воените дејства што на овие простори биле интензивно присутни од почетокот на 20 век до завршувањето на Втората светска војна. Двете главни причини за стагнацијата во наталитетот биле распространетите епидемии и лошите услови за одржување на репродуктивното здравје – високиот степен на смртност на доенчиња и родилки. Создавањето на оптимални услови за репродукција, како и искоренување на болестите и епидемиите се клучните насоки на здравствените политики под раководството на Комунистичката партија. Здравствените политики за ФНРЈ бележат успех преку справување со предизвикот на епидемиите од туберкулоза, маларија, „трбушен" и „пегав" тифус, сипаници – болести што ги карактеризираат неразвиените земји (Tomšič 1981). Типично за овој развоен период на Југославија е препознавањето на потребата од квалитетни и ефикасни социјални политики што одат во прилог на унапредување на добросостојбата и просперитетот, но во голема мера и нивно влијание врз унапредување на здравјето на населението, а особено репродуктивното здравје на жените.

19 Лилјана Чаловска. „Планското стопанство и нашите задачи", год. 4, бр. 28 (февруари 1947), стр. 2.

Важна улога во создавањето на родово-сензитивни социјални политики има Словенката Вида Томшич – комунистка, партизанка, антифашистка, учесничка во НОБ и народен херој на Југославија. Томшич во повоениот период се истакнува како влијателна политичарка, која останува на функција до крајот на нејзиниот работен стаж. На позицијата министерка за социјална политика во словенечката влада е поставена уште од мај 1945 година,[20] но Вида Томшич е активна и во рамките на партијата, каде што, меѓу другото, двапати е избрана за претседателка на АФЖ, еднаш во 1948, а потоа во 1950 година – што ја прави и негова последна претседателка. Овој кус вовед за Томшич е во насока на истакнување на нејзиното влијание во поставувањето на главните цели и задачи на масовната организација АФЖ[21] и генерално врз социјалната политика на ФРНЈ во рамките на Петгодишниот план. Во својата книга Томшич ја прикажува состојбата на здравството и социјалната заштита во добропознатата споредба со бројки, кои се однесуваат на цела Југославија, споредувајќи ги годините пред војната, т.е. 1939 година и четириесет години потоа, кога ја пишува нејзината книга – 1979 година (Исто 1981).

Тоа што го истакнува Томшич во поглавјето „Социјална политика и здравствена заштита“ за периодот на предвоена Југославија е целосното менување на состојбата за која било карактеристична скромна мрежа на здравствени установи, мал број лекари, неразвиен систем на здравствено осигурување и скапи лекарски услуги – состојба што неуспешно се справувала со лошата здравствена состојба на населението, висока смртност (особено на новороденчиња), распространетоста на заразни болести и кусиот животен век на луѓето. Во тоа време околу еден милион луѓе боледувале од маларија, а смртноста од туберкулоза била многу висока. Во споредба со 1973 година, сите

20 Tea Hvala. 2021. A Path of Their Own: 25 Excursions into Women's History. Association for the Promotion of Women in Culture – City of Women, стр. 13-14.

21 Проценатa за бројноста на АФЖ за цела Југославија е два милиона членки.

овие болести се речиси исчезнати, на пример маларијата е сосема искоренета, како и многубројни болести што настануваат од неисхранетост, додека бројот на болни од туберкулоза бил осум пати помал од пред војната во 1939 година.

Она што го дознаваме од „Македонка“ за начинот на кој Петгодишниот план се спроведувал во Народна Република Македонија се многубројни акции што во голем дел се одвивале со доброволен и неплатен труд на активистите на народните масовни организации (АФЖ, НОМС). АФЖ ја зазема примарната улога во акциите поврзани со здравство, еманципација, грижа и нега, т.е. социјална заштита. Петгодишниот план го најавува Тито во својот новогодишен говор, емитуван преку белградското радио, во преминот од 1946 кон новата 1947 година – говорот е целосно транскрибиран и објавен во „Македонка“[22].

Уште пред официјалното почнување на активностите што влегуваат во Петгодишниот план, АФЖ ја спроведува својата мисија во исполнувањето на целите и задачите што оваа организација ги поставува во рамките на Првиот конгрес на АФЖ од Југославија, а тоа е на родилишта и детски домови за заштита на мајки и деца.[23] Рубрики поврзани со социјална грижа и здравство почнуваат да се појавуваат од втората година на издавање на списанието, т.е. почнувајќи од двоброј 3-4 во јануари 1945 година, каде што на страница 6 се објавува извештај за „Дневниот детски дом во I-иот реон на Скопје“[24], кој има капацитет за 50 деца. Извештајот говори за отворањето на детски домови во повеќе места во Македонија, каде што се пишува за грижата на децата чии родители сè уште се на фронтот и нè воведува во пријатната атмосфера на домот. Авторката на тек-

22 *Нека им е срекјна на сиѿе наши народи 1947 ѓодина!* Говор на маршалот Тито преку белградското радио спроти Нова година, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 1-3.

23 Првиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија – „Работата и задачите на жените на социјалната изградња“, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 5.

24 Б. Д. „Во дневниот детски дом на првиот реон во Скопје“. *Македонка*, год. 3, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 6.

стот ја најавува агендата на АФЖ и потребата за отворање на колку што е можно повеќе детски домови:

> „Да биде прибрале илјади и илјади деца, требе да се отворат уште на стотини детски домови. Затова на секаде нашиот антифашиски фронт на жените ке требе да укаже на нивната нужност и да направи се за нимното отворање во што поголем број".

Почнувајќи од овој број, слични вакви извештаи, прегледи, но и текстови со критика кон негрижа за детските домови, детските градинки[25], потоа детските јасли, летувалиштата, домовите за ученици и средношколци итн., се јавуваат без исклучок во секој број на списанието. Рубриките што се во доменот на здравјето и социјалната грижа се исто така неразделен дел од ова списание. Во 1945 година, по првпат се појавува рубрика „Популарна медицина"[26] – каде што во детали пишува за ка-

25 Во првите броеви градинките прво се наречени обданишта, но тоа се менува по 1947 година.

26 Лекари и автори кои пишуваат статии во списанието се д-р Грозда Симитчиева, д-р Мандиловиќ, д-р Мирјам Попадиќ, д-р Марјановиќ-Убавиќ – гине-

рактеристиките и начинот на справување со Пегав тифус, т.н. Пегавец, потоа во следните броеви следуваат текстови што на истиот начин детално информираат за Трбушен тифус, туберкулоза, маларија, шарлах, дифтерија и слично.

Од првите броеви на „Македонка“ од 1947 година, до последните броеви во 1951 година зачестуваат текстови со содржини што се однесуваат на здравјето на мајките и грижата за децата. Во рамките на Петгодишниот план се засилуваат мерките и уредбите за заштита на мајките и децата како дел од политиките за заштита на работничките права. Пресликани во уредувачката политика на списанието овие уредби се пренесуваат во форма на известувања за новоизградените здравствени установи и центри за социјална грижа, текстови што се однесуваат на вештини за нега на децата како повивање со пелени, доење и повивање цицалчиња, совети за исхрана и за заштита на децата од болести. Овие содржини најчесто се наоѓаат под насловите „Совети за помош на нашите/младите мајки“.

Владата на ФНРЈ на 22 септември 1948 година ја донесува уредбата за основање на детски јасли и градинки во рамките на јавните претпријатија.[27] Од јануари 1948 до декември 1953 година министер за труд во сојузната влада на Југославија бил Љупчо Арсов. Авторот во „Македонка“ кој ја пренесува оваа вест пишува дека оваа уредба е донесена „за ослободување на женска работна рака која поради мајчинството досега беше спречена да го даде својот дел во исполнувањето на Петгодишниот план“.[28] Со оваа уредба задолжително е сите претпријатија, установи и организациски народни одбори да организираат јасли или

колог, Родна Никова, Нада Богданова, д-р Тодор Христов, А. Преображенски, Д. Вељковић, Рада Галева, Љ. Левкова, Нада Аџи Митреска (Митрова), д-р К. Крстиќ, д-р Кисличенко, д-р Нина Хаџиселимовиќ, Р. Ѓорѓовски, М. Феодоровскаја, А. С. Макаренко, д-р Димитар Смилев, д-р А. Џеков.

27 „Службен весник на ФНРЈ“, среда 22 септември 1948 година, број 81, година IV https://www.slvesnik.com.mk/Issues/482981BCC87046709658142A16E8CF90.pdf

28 Р. Ѓорѓовски. „Донесена е уредба за оснивање на детски јасли и детски градини“. *Македонка*, год. 5, бр. 48 (октомври 1948), стр. 10.

градинки во случај во претпријатието да има поголем број од 20 деца за одгледување, а доколку тоа не е случај, можат да се спојат две или повеќе претпријатија и да основаат заеднички јасли. Предвидено со оваа уредба е децата до тригодишна возраст да се сместуваат во детските јасли, а децата од претшколска возраст да бидат сместени во градинките. Оваа уредба зафаќа низа одговорни институции што ја носат одговорноста за нејзино спроведување.[29] Во списанието редовно се објавуваат содржини што ја објаснуваат уредбата на читателките на „Македонка", како и измените и дополнувањата на оваа уредба што ги носи Владата на ФРНЈ во 1949 и 1952 година.[30]

Веќе во 1949 година, две години од почнувањето на Петгодишниот план, во списанието наоѓаме табеларен приказ во напредокот „поставен во Уставот и конкретизиран преку законите и уредбите". Во споредба со 1939 година се бележи значително отскокнување на број на т.н. „установи за заштита на мајчинството", т.е. установи за здравствена заштита на мајки и деца. Подобрувањето на состојбата за само една деценија е фасцинантна и заслужува преглед во рамките на овој текст, каде што е направено пресликување на табелата[31]:

---

29 Во *Службен весник на ФНРЈ*, год. 4, бр. 81 (22 септември 1948), член 21 и член 22 ги опфаќа следните институции кои се задолжени за спроведување на уредбата за основање на детски јасли и градинки: „Уредбу о оснивању дечјих јасала и дечјих ВРТИЋА: Члан 21. Министар грађевина ФНРЈ, у сагласности са Министром рада ФНРЈ, Комитетом за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ и Комитетом за школе и науку Владе ФНРЈ, донеће прописе о грађењу дечјих јасала и дечјих вртића; Члан 22. Ближе прописе о организацији и раду дечјих јасала донеће министар народног здравља народне републике у оквиру упутстава која буде »прописао Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ. Ближе прописе о организацији* и раду дечји* вртића донеће министар просвете »народне републике у оквиру упутстава која буде прописао Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ".

30 „Со новата уредба на сојузната влада им се овозможува на запослените жени правилно одгледување на децата". *Македонка*, год. 5, бр. 55 (1949), стр. 3; „Да ги знаеме своите права" – УРЕДБА За изменувањата и дополнувањата на уредбата за заштита на трудните жени и мајките-доилки во работен (службенички) однос. *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 15.

31 „Говорот на Маршал Тито на Третиот Конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените", год. 6, бр. 72 (ноември 1950), стр. 9. Табеларен приказ каде што се споредува состојбата со установите за здравствена заштита од 1939 година и 1949 година.

Име на установата	1939 година	Спецификација број на кревети	1949 година	Спецификација број на кревети
Детски диспанзери	40		107	
Детски советувалишта	50		373	
Детски амбуланти	72		72	
Детски болници	/		10	
Советувалишта за трудни	2		337	
Болнички и вонболнички родилишта	29	со 700 кревети	240	со 2.070 кревети
Јасли	3	со 172 кревети	147	со 1.949 кревети
Детски градини	116	со 6.845 кревети	325	со 14.999 кревети
Домови за цицалчиња и малечки деца	5	со 240 кревети	18	со 1.503 кревети
Домови за деца од 3 до 14 години	43	со 2.177 кревети	142	со 11.312 кревети
Домови за ученици во гимназија	54	со 6.229 кревети	315	со 39.040 кревети
Домови за ученици во стопанството	5	со 680 кревети	357	со 33.988 кревети
Домови за ученици во стручните школи	9	со 740 кревети	375	со 52.838 кревети

Табела 1:

Споредба на капацитети
на здравствени установи
1939 г. со 1949 г.

Во рамките на Петгодишниот план, Комитетот за заштита на народното здравје при Владата на ФНРЈ донесува решение за спроведување на широка вакцинација на младите на доброволна основа, против туберкулоза[32] со вакцина Бе-Се-Же.[33] Во двобројот 46-47 од август-септември 1948 година, „Македонка“ известува за планот на вакцинација што предвидува до 1950 година да биде вакцинирана целата младина – за што особено внимание и одговорност за успех на акцијата треба да посветат организациите на АФЖ. Статијата во детали дава опис на болеста, состојбата на болните во земјата, а потоа и објаснување за мерките од планот за справување со туберкулозата.

32 Кај народот оваа болест била позната и како сушица или офтика.

33 „Вакцината Бе-Се-Же е заштитно средство против туберкулозата“, год. 5, бр. 46-47 (август-септември 1948), стр. 22.

Акциите што ги преземаат масовните организации во планското справување со болестите и епидемиите резултираат со значително намалување на случаи на заболени лица од маларија и туберкулоза. Петгодишниот план се исполнува со изградба на здравствени станици, противтуберкулозни диспанзери, секторски здравствени станици, селски народни амбуланти и многу други здравствени установи. За спречување на маларијата, каде што АФЖ и НОМС земаат учество во работна рака пресметана во 63.617 доброволни работни дена,[34] авторката Нада Аџи Митрова известува за борбата против ларви и комарци со прскање на водени површини, копање на водени површини, резидуално прскање, прокопани канали, прочистени води и канали, затворени бари, ископана земја за затворање бари – акции детално изразени во квадратни метри сработен терен. Проценатa за ефектот од овие акции е намалено заболување од маларија за 50% во споредба од 1946 до 1948 година, што е само втора година од Петгодишниот план.

Текстот продолжува со извештај за планирана изградба на 81 капална, 100 хигиенски бунари со водопад по селата и 500 огледни хигиенски нужници, потоа градба на минерални бањи придружени со хотели со капацитет од 500 постели, потоа детски диспанзери, родилни домови, млечна диетална кујна, амбуланти и советувалишта, болнички одделенија за родилки, болнички детски одделенија, детски јасли, домови за доенчиња. Соодветно со порастот на новоизградени институции, предвидено е и зголемување на стручниот кадар. Во текстот се вели дека до крајот на 1951 година предвидено е да завршат вкупно 202 медицински сестри и 146 акушерки, кои ќе одговорат на потребата на жените родилки и во селата, не само во градските населени места, како што бил случајот пред почнувањето на Петгодишниот план. Предвидено било да се организираат и курсеви за аптекари, помошни медицински сестри, фелдшери,

34 Нада Аџи Митрова. „Народното здравје во Петгодишниот план“, год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 7-8.

заболекари, заботехничари, микроскописти, асанатори и рентгенотехничари. Авторката заклучува дека овој кадар и новоизградените институции се факторот што ќе го исполни Петгодишниот план.

Улогата на АФЖ во воведување на хигиенски практики во секоја сфера на општественото живеење, во рамките на Петгодишниот план вклучувала и акции што подразбирале унапредување на инфраструктурната канализациска мрежа, копање на септички јами и нужници[35] во селата, правилно копање бунари, акции за варосување ѕидови и слични акции што се спроведувале во селата, но и најчесто во јавните образовните и социјално-здравствените згради, како училиштата, градинките, детските и студентските домови, болниците, јаслите и др.[36]

> „Организациите на АФЖ во целата наша република би требало да бидат иницијатори за спроведување на вакви и слични акции за здравственото просветување и чистење на нашите села во прв ред оние најзостанатите.“[37]

Овие теренски акции и слични на нив, во „Македонка“ се иницирале преку прогласување на „Недела на хигиената“, „Недела на чистотата“[38], „Недела на здравствено просветување“, „Ден на здравјето“, „Конгрес на хигиеничари на ФНРЈ“, сè со цел популаризирање на акциите на АФЖ и активирање на колку што е можно поголем број жени за нивно учество во спроведувањето на целите и задачите во Петгодишниот план.[39]

---

35 *Важноста на хигиенските нужници за намалување на заразните болести*, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 16.

36 *Нашата организација после третиот конгрес на АФЖ на Југославија*, год. 7, бр. 74 (јануари 1951), стр. 4-5.

37 *Македонка*, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 6.

38 *Резултати од неделата на чистотата*, год. 5, бр. 46-47, (август-септември 1948), стр. 14.

39 А. Драгутинова. „Неделата на мајките и децата“, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 7.

АФЖ и економијата на нега и грижа: несвесен феминизам или политичка агенда

„Со ова редакцијата на списанието апелира до сите жени од нашата Република и други читатели да го примаат списанието како свое и со свои предлози, писма, осврти и совети да учествуваат во неговото издавање“[40]

Поимањето на трудот за грижа и нега и неговата специфична родова детерминираност сè уште е тесно поврзано со женската популација, особено предодредено од фактори како класа и економско-социјална положба. Оваа традиционална родова поделба на т.н. труд од љубов (Mavrinac 2015) или невидлив труд на грижа и нега, не е препознаен како легитимен труд во структурата на трудовите политики и како таков е подложен на експлоататативни влијанија. Во голем број општества, дури и во оние што се сметаат за развиени, уредувањето на ваквите политики вешто се избегнува. Алармот за ова горечко прашање вообичаено се вклучува во периоди на криза – воена, економска, а неодамна примери за такви периоди во Европа и светот се бегалската криза и во последните две и пол години пандемијата од Ковид-19, кога потребата и побарувачката за ваквиот вид труд се зголемува, со што неговата феминизација станува очигледна.

Недостатокот на системска социјална и здравствена нега е надоместен од неплатениот женски труд. Токму тој е случајот со НОБ, но и годините потоа кога, и покрај фактот што жените ја извојуваат револуционерната политичка битка за изедначување на статусот во правна смисла, тие се веќе вклопени во трудовата експлоататативна матрица на комунистичкото општество во изградба и жените од револуционерни станува-

40 *Од редакцијата*, „До читателките на 'Македонка'“, год. 8, бр. 83 (декември 1952), s.p.

ат потенцијални производни субјекти (Okić 2016) што лесно може да се посведочи и во списанието „Македонка“. Улогата на жените во НОБ е тесно поврзана со санитетската служба и герилската акција, а поголемиот дел од жените во селата ја вршат доброволната работа на продукција на материјали потребни на партизаните, како плетење чорапи и топла облека, шиење кошули и дополнително рачно перење и крпење алишта – сè во насока на помагање на војската. Голем дел од извештаите што го слават придонесот на југословенските антифашистки изобилуваат со број на продуцирани и испрани алишта што гордо ги истакнуваат. Менувајќи ја делумно формата, овој феминизиран труд продолжува да се практикува и во периодот по НОБ, овој пат насочен кон мајките и децата, особено оние останати без родители, и нивното право на образование, летување[41] и квалитетно исполнето слободно време – сè што подразбира „издигнување“ на еден социјалистички човек.

Темата за грижа и нега добива посебен академски третман денес – но и во доцниот период на Југославија, како централна тема поврзана со суштината на улогата на жените во НОБ и АФЖ заради нивна мобилизација, придонес и доброволна работа доминантно во социјалните и здравствените цели и еманципација на жените. Таквата мобилизација Гордана Стојановиќ ја објаснува во улогата на АФЖ како „економија на нега и грижа на доброволни и неплатени активности на жените во социјалистичка Југославија, преку кои овозможиле згрижување, нега и грижа за сите ранливи категории на општеството: децата во јаслите и градинките, децата без родители, учениците во интернатите и школите, старите лица, инвалидите“. Според Стојановиќ, „корпусот на доброволните активности“ таа ги нарекува економија, бидејќи мобилизацијата на жените преку организациите на АФЖ кои работеле за одржување на секојдневните потреби за нега, потоа во производство на храна, обувки и облека, придонеле за почнувањето на социјалистичката трансформација на општеството (Stojanović 2013).

41 Во списанието изобилуваат текстуални и визуелни примери за обнова и снабдување на детските летувалишта во земјата од страна на активистките на АФЖ. Типичен феномен за Југославија е градење на социјална политика, каде што секој граѓанин и граѓанка, а особено децата треба да посветат време на одмор, планински воздух и денови поминати на езерските и морските крајбрежја – важен дел за нивното здравје.

Всушност, списанието во голем обем содржи насоки и начини за градење вештини и знаења што потоа се прикажани како резултати низ примери што мотивираат и се очекува жените да ги достигнат. Со „Македонка“ тие по првпат имаат свој официјален медиум[42] преку кој можат да дознаваат за динамиките на новото време и поволностите што ги создава новото државно уредување – особено за унапредување на политиките што се однесуваат на нивното живеење и остварување на нивните работнички, репродуктивни и еманципаторски права, но и многу повеќе од тоа. Во советите на уредничките, авторките, лекарите и другите статии на списанието ги препознаваме сите вештини и практики на нашите претходнички – баби и прабаби, кои во периодот по НОБ интензивно се стекнуваат со знаења поврзани со домаќинството, прехраната, личната хигиена и хигиената во домот. Важно е да се напомене дека тие практики подразбирале одржлив принцип, најчесто природни препарати и еколошки начини на одржување на домаќинството. Изобилуваат содржини што нудат практични решенија за предизвиците на секојдневието и во ова списание жените ги дознаваат, но ја имаат можноста и да ги прашаат уредничките, кои, пак, во зависност од сериозноста на прашањето, нудат соодветен одговор од стручно лице. Примери што го илустрираат тоа се оние за справување со отпад[43], одржување хигиена[44] и здравје[45], правилен начин за приготвување зимница[46] и храна и слично.

---

42 Исто така, АФЖ почнува со емитување на радиоемисии преку Радио Скопје од 14 февруари 1945 година. Во периодот од 1 април 1952 до 25 ноември 1961 година, директорка на Радио Скопје била Веселинка Малинска. *Нашите емисии преку Радио Скопје*, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 8.

43 *Прашања и одговори*, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 15.; *Зиска во инспекција за одржување на хигиената*, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 11.

44 Д-р Кисличенко. „Медицина: Кожата – заштитник на нашиот организам“, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 14; Н. З. „Дали го држиме во чистоќа нашето дете“, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 14.

45 Мирјам Попадиќ. „Како да ги запазиме малите деца од болести“, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 14; Д-р Попадиќ. „Зашто се појавуваат летните детски проливи?“, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 15-16.

46 *За нашите домакинки – Како да си ја приготвиме зимницата*, год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 18; *Совети за готвење и зимница*, год. 3, бр. 23 (септември 1946), стр. 20.

Иако „Македонка“ е всушност политички и институционализиран проект, овој комуникациски аспект на списанието е од непроценлива важност во формирањето заедници на жени кои преку АФЖ или, пак, во неформалните средби на сопствена иницијатива, формирале потенцијални феминистички јадра. Еманципаторскиот досег не се ограничува само на аналфабетските курсеви за описменување (види кај Леитнер-Стојанов во овој зборник) туку и во навидум едноставните содржини што ги среќаваме во рубриките на списанието „Сакаме да знаеме“, „Совети за домакјинките“, „Прашања и одговори“, „Популарна медицина“, „Од медицината“ и слични. Политиките на секојдневието се чинат како силен мобилизирачки фактор што резултира со промени што се препознаени како значајни и истовремено за нив се известува во списанието како успешна трансформација кон социјалистичко живеење.

Примерите во списанието „Македонка“, каде што се бележат ваквите дејствувања на АФЖ и генерално на жените, ја носат суштината на списанието, каде што во вид на извештаи се пишува за постигнатите успеси – на почетокот измерени во број на сплетени чорапи, кошули, џемпери за војниците, а подоцна пренасочени кон различни еманципаторски акции, грижа за децата и подобрување на квалитетот на живот, опремување летувалишта и др. Организираните акции на АФЖ ја доусовршуваат жената-негувателка, жената која и во социјалистичкото време продолжува да биде посредник (agent) на грижа и нега, како во институционализираните установи што го нудат тоа, така и во домот. Најчесто, ова посредништво се карактеризира со доброволен неплатен труд и е родово предодредено. АФЖ организира т.н. „Популарни предавања“, меѓу другото, и од областа на медицината со стручни лекари – за надополнување на своите знаења. Во број 65 од април 1950 година пишува за „нова форма за работа во организацијата на АФЖ“, со наслов „Час за жената“ – нова тактика на „организацијата АФЖ, за да би се до-

ближила што повеќе до заостанатата жена од малцинствата, за примени до неа достапната и барана форма – седенка“.[47]

Оваа форма на дејствување на АФЖ веќе се доближува до работата на женските организации што продолжуваат да егзистираат и по неговото формално укинување во 1953 година. Се напушта вообичаеното читање реферати и предавања за кои активистките на АФЖ забележале дека настојувањето за политички теми што истакнуваат идеолошки и теориски карактер на општествениот контекст (види повеќе кај Хаџиевска во овој зборник) не комуницира со сите жени еднакво и не го постигнува посакуваниот ефект. Оваа форма на учесничките им нудела директно поставување прашања и добивање одговор и советување за проблемите на жените. Биле селектирани „лекторки од Градскиот одбор на АФЖ“, кои ги модерирале сесиите и заинтересираните учеснички учеле за тоа како да укажат прва помош, кои се успешни педагошки мерки за развивање на талентите кај децата и разни вештини потребни за одржување на домаќинството.

Во последните три-четири години од печатењето на списанието „Македонка“, се забележува тенденција на зацврстување на улогата на мајка и воспитувачка, полека напуштајќи го наративот на борбената и политички активна жена во општеството. По сè изгледа дека се повторува случајот како со Болшевичката револуција, која низ економскиот развој целосно го занемарува проблемот со опресијата врз жените, што според Илај Заретски е психолошкото наследство на машката супериорност, која е предизвикана со влегувањето на жените во индустријата, додека зајакнувањето на семејството охрабрува враќање на традиционалните патријархални идеали, како што е воздигнување на мајчинството (Rich 1986, 122).

47 *Час за жената – Нова форма на работа во орѓанизацијата на АФЖ*, год. 6, бр. 65 (април 1950), стр. 12-13.

Новото социјалистичко мајчинство во ФНРЈ

„...мајки – кои се темел на фамилијата, еден од најважните ослонци на државата и симбол на правда и љубов“

Управник на родилниот дом и советувалиштето за жени, д-р Марјановиќ-Убавиќ – гинеколог[48]

ФНР Југославија во голема мера го пресликува советскиот наратив за мајчинството, семејството и воспитувањето како многу важен аспект на социјалистичката заедница. Во списанието се пишуваат неколку репортажи од Советскиот Сојуз, каде што има примери за „мајката-херој“. Многудетното семејство било поттикнувано со разни мерки. Во тој контекст постоела заслугата „Орден на мајчинство“, која се доделувала на советските мајки кои ќе родат над пет-шест деца.[49] Еден пример во рубриката „Од Советскиот Сојуз“ е објавен за случајот со семејството Булатови, кое, и покрај несреќата со смртта на т.н. „кормилар“ на семејството Павле Булатов – работник од мало претпријатие во Вјатската област, неговата сопруга Марија останала сама со нивните 12 деца. Во текстот се истакнува предноста на многудетната фамилија во Советскиот Сојуз како единствена земја во која никој не е заборавен и каде што децата на Марија стануваат лекари, инженери, педагози и научни работници, благодарејќи на својата татковина.[50] ФНРЈ го препознава мајчинството како неоткинлив дел од општествениот придонес на жените кои придонесуваат не само преку нивното еднакво вклучување во јавната сфера туку и со нивната репродуктивна способност. Согласно на тоа, државата овозможувала соодветни мерки за добросостојбата на мајките и децата (Bonfiglioli 2012).

48 Д-р Марјановиќ-Убавиќ, „Значение и цел на родилниот дом и советувалиштето за жени“, год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 19.

49 Д-р Грозда Симитчиева. „За здравјето на родилките и новородените“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 26.

50 М. Железнова. „Судбината на семејството Булатови“, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 13.

Идејата за државно финансирање на „мајчинско осигурување“ по првпат е промовирана од германската феминистка и социјалистка Лили Браун (1865 – 1916) уште во 1897 година (Ghodsee 2018), која го застапувала платеното породилно отсуство пред и по породувањето на жените работнички и зачувување на нивното работно место. По првпат во Македонија вакви политики се воведуваат во рамките на ФНРЈ уредени во првиот Устав на Народна Република Македонија во декември 1946 година, а подоцна и со неколкукратни уредби и закони донесени од страна на Владата во периодот 1947-1952, кои предвидувале „грижа за мајките и децата“, „заштита на запослените трудни жени и мајки – доилки“ и „основање на детски јасли и детски градини“.

> „Во уставот со специјални одредби се загарантирани равноправноста на жените со мажот, на начелото за еднаква работа, еднаква и плата. Специјална заштита по Уставот уживаат жената – мајка и детето, за да и се овозможи да ја ползуе нејзината равноправност. Овие права жените ги уживаат веќе и тие со Уставот се само озаконени. Затоа ние жените со уште поголеми усилија ќе го спроведуеме Уставот правилно во животот.“[51]

Уредничкиот потфат во „Македонка“ упатува особено внимание на содржини од информативен, еманципирачки и воспитувачки карактер на теми поврзани со мајчинството, неговите предизвици и придобивки најчесто со предзнак за новото социјалистичко обновување на земјата. Преку текстуалните примери се сведочи градењето на нова култура на мајчинство.[52] Репродукцијата зазема централно место во процесот на „обнова и изградња“ на земјата каде што е очекувано жените солидарно да учествуваат. Доколку го земеме предвид детство-

51 Нада Богданова. „Донесен е Уставот на Народна Република Македонија“, год. 4, бр. 27 (јануари 1947) стр. 4.

52 Во оригиналниот извор станува збор за концептот „култура на родителствување“. Во овој текст, каде што како главен извор на анализа се јавува списанието „Македонка“, концептот е посоодветно да се аплицира како „култура на мајчинство“, земајќи го предвид родовото исклучување на мажите во улога на воспитувачи и негователи на своите деца во текстуалните примери.

то како поим на општествена конструкција (Hays 1986) од која произлегуваат нормите за соодветно мајчинство, во овој период во Југославија, особено преку печатот, идејата за грижата и воспитувањето на децата е присутна како никогаш претходно, потоа се инсистира на претпоставката дека има дефицит, т.е. недостаток од потребна мајчинска грижа.

Начинот на размислување го носи со себе развојот на повеќе или помалку експлицитни правила за мајчинство и развојот на „културни упатства" што го формираат идентитетот и идентитетските обрасци – мајки и татковци. Мајката треба да претставува пример за морална доблесност. Следејќи ги овие практики, би заклучиле дека ова е клучниот период кога во Југославија се создава „култура на родителство" или можеби посоодветно „култура на мајчинство" (Lee 2014). Она што е својствено за создавање на ваквата култура на мајчинство е т.н. институционализирано мајчинство (Rich 1986), кое наградува или казнува, а во случајот на „Македонка" најчесто во форма на морализирање за несоодветното и несовесно одгледување на своите деца, а понекогаш и директна осуда на мајките за големата смртност на доенчиња – за што пишува погоре во текстот.

Развојот на култура на мајчинство во т.н. период на изградба на социјалистичкото општество се гради имајќи ги децата во фокусот или како центар на таа развојна култура. Очекувано е „новите" родители веќе да не учат од своите предци, туку да учат нова култура или т.н. социјализација во обратна насока[53] што е типична за феноменот на „интензивното мајчинство". Хејс ова го објаснува како културна форма во која возрасните – мајките особено – е очекувано да се водат според потребите на детето, на оној начин на кој експертите го посочуваат тоа. Во случајот со „Македонка" тоа се статиите во авторство на лекари или, пак, руски педагози кои со детална прецизност ги објаснуваат правилните начини на одгледување на децата, правилен начин на повивање на бебето, доење, хранење и најважното –

53 Socialisation in reverse.

воспитување во социјалистичкиот дух. Според Хејс, нормите за тоа какво треба да биде мајчинството го сочинуваат три главни карактеристики: интензивен труд на мајката околу детето, очекувањето дека мајките во оваа улога се емотивно наградени и финансискиот товар[54].

Интензивирањето на здравствените политики во рамките на петгодишниот план за обнова доаѓа со посебен пакет мерки што се насочени кон добросостојбата на мајките и децата. Една мерка што оди во насока на мотивирање на семејствата да ја зголемат репродуктивноста и да основаат многудетни семејства е објавена во број 65 од април 1950 година, во авторство на Александар Христов.[55] Постојан месечен износ на име детски додаток се исплатувал во износ од 500 динари за секое дете доколку родителите имале девет деца. Во случај да имаат шест до осум деца изнесува 350 динари од дете. Вонбрачните деца биле наполно изедначени со брачните. Уредбата предвидувала и еднократна парична помош за семејства со повеќе деца и таа се движела од 3.000 до 9.000 динари. Бремените жени добивале продукти по петтиот месец во бременоста, и тоа 500 грама маст, килограм шеќер и др.

Фасцинантен е интензитетот со кој се отвораат нови институции и се воведуваат политиките за заштита на мајките и децата. Социјалната политика ги опфаќала сите можни детали во заштитата на децата, па така се отвориле и установи што биле посебно посветени на исхраната на децата, односно доенчињата, наречени диететски млечни кујни. Овие установи не само што обезбедувале стручно приготвена храна за бебињата туку функционирале и како едукативни центри, каде што мла-

54 На задната корица во *Македонка*, год. 5, бр. 59 (октомври 1949), s. p., објавена е реклама за штедна книшка со наслов: „Мајки! Обезбедете му поарна иднина на вашето дете!“, каде што понатаму пишува: „На децата им се потребни разни реквизити за спорт, книги, облекло, музички инструменти и друго. Ова ќе му овозможите ако уште сега му отворите ШТЕДНА КНИШКА (*sic!*) при Народната банка и редовно вложувате макар и најмали суми“.

55 Александар Христов. „Заштита на мајката и детето во нашето социјалистичко законодавство“, год. 6, бр. 65 (април 1950), стр. 8-9.

дите мајки можат да научат како самите да приготвуваат квалитетна храна за нивните деца.[56]

Другата специфична установа што е основана заедно со диететската кујна е магацин за позајмување на потребни работи за родилки и деца, кој овозможувал користење пелени, кошулки, бенкици (секако, од првокласен материјал) и средства за хигиена, како кадички за капење, креветчиња за спиење, колички за изнесување на децата на воздух итн. Магацинот функционирал на принцип на користење на сите овие потребни материјали во одгледувањето на бебињата и враќање назад по употребата. Материјалите се јавно добро („заедничката своина“) и се напоменува нивното внимателно чување и одржување, за да можат да се користат понатаму.

Оние мерки или, пак, можности што биле насочени повеќе кон здравјето на мајките најпрвин ги сведочиме преку можноста за достоинствено породување на бремените жени. Целта на здравствено-социјалните политики била да се намалат или, пак, сосема да се прекинат породувањата во приватните домови, а државата на тоа одговара со отворање на доволен број родилишта. За да се истакне фактот дека никој не бил исклучен од овие политики, во „Македонка“ се објавува статија за отворање на нов градски родилен дом, првенствено за родилки од националните малцинства.[57] Во богатата репортажа, управителката-акушерка Милка Петрова пренесува детали за успесите и предизвиците во водењето на една ваква важна установа. Авторката Кацаволу[58] забележува: „Децата се век’е нахранети и во јаслите по две во една прегратка си спијат. Тие се еднакви и различни“, сугерирајќи на општество во кое граѓаните се еднакви.

---

56 Мирјам Попадиќ. „Две нови установи за заштита на децата во Скопје“, год. 4, бр. 28 (февруари 1947), стр. 16.

57 Н. Кацаволу. „Тие се радостни, среќни...“, год. 6, бр. 67 (јуни 1950), стр. 5 и 7.

58 Моја претпоставка е дека е жена затоа што влегува во родилен дом, каде што на родилките не им пречи присуство на новинарка.

Во еден од попречните сокаци што ја сече правата улица "Стив Наумов", во нова, убава зграда сместен е Градаскиот родилен дом, отворен минатата година првенствено за родилки од националните малцинства.

Тие се радостни, срек'ни...

Пораката насочена кон добросостојбата на мајките и нивното здравје е присутна и во спортските содржини во списанието што поттикнуваат занимавање со фискултура како нега што мајките треба да ја имаат за своето здравје со цел да родат здрави деца:

> „Спортот е неопходен за секоја жена. Должност на секоја мајка да го негуе своето здравље, да ги развива своите способности за да би родила здрави деца. Да би во иднина имале душевно и телесно здрави жени нужно е мајките кои имат женски деца

да ги навикнет уште од малечки да се баваат со фискултура, а не да им забрануат, како што има случаи каде нас“.[59]

„Македонка“ е навистина податлив извор што опфаќа многу аспекти на мајчинството, кои не е возможно да се произнесат во дадениот формат. Овој дел од текстот би го затвориле со цитатот со кој го отворивме, објавен во број 10-11 од август-септември 1945 година. Гинекологот-акушер д-р Марјановиќ-Убавиќ, автор на текстот, длабоко навлегува во идеолошкиот аспект на мајчинството, давајќи низа примери за симболот на мајката во семејството, нејзината улога во општеството и неговата обнова. Авторот го истакнува отворањето на родилиштата како „израз на народната волја – глас на слободата и демократијата (...) Цел на здравствената и социјална заштита на жената која ќе постане мајка... која ќе донесе дете на свет... створење, здраво и способно за изградување на новото друштво“.[60]

59 Р. Галева. „Фискултурата и нашата жена“, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 5.

60 Д-р Марјановиќ-Убавиќ. „Значение и цел на родилниот дом и советувалиштето за жени“, год. 2, бр. 10-11 (август-септември 1945), стр. 19.

Заклучок

Списанието „Македонка“ ни открива многу за социјалниот и политичкиот контекст во кој се „изградувала новата социјалистичка жена“. Темите посветени на здравството и социјалната заштита, застапени во речиси сите броеви на списанието, овозможуваат читање на здравствените политики во рамките на ФНРЈ од родова перспектива, со што се откриваат детали за активирањето на жените во јавниот живот преку спроведување на целите и задачите на АФЖ. Здравствените политики значително го унапредиле здравјето на жените и нивната добросостојба токму во оваа нецела деценија кога Македонија го има првиот женски печатен медиум. Користејќи го списанието „Македонка“ како главен извор за дејствата на АФЖ во поглед на еманципацијата и здравството, овој текст ја застапува тезата дека политичкото будење на жените и нивното стекнување на политички права придонесува кон подобрување на здравствената добросостојба и јавното здравје.

Сепак, нееднаквоста помеѓу родовите не била препозната како проблем што треба посебно да се решава и понатаму. Идејата за феминизмот и „женскиот феминистички покрет што бара решение на женското прашање во рамките на буржоаскиот систем“ се отфрлува и како решение за рамноправноста на жените се смета „патот на револуционерната борба против класниот систем“.[61] Агендата на АФЖ останала да се спроведува преку унапредување на репродуктивните здравствени политики и работничките права и услови за работа. Ваквиот пристап го оневозможил напредокот на жените на клучни политички и општествени позиции, особено во периодот од десетина години по згаснувањето на АФЖ во 1953 година. Меѓутоа, иако фактичката состојба е далеку од посакуваната родова еднаквост, и тоа и мно-

61 Нада Богданова. „Положбата на жените во стара Југославија“. *Македонка*, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 6.

гу години по 1946 година, оваа политичко-правна промена е темел на денешното – во најмала рака декларативно, признание за освоената битка на жените, земајќи ја предвид состојбата во „стара Југославија“ како што забележува и една од авторките на „Македонка“ – Нада Богданова.[62]

Зборниковиот формат и ограниченоста на овој текст во однос на должината не овозможуваат целосен детален преглед на темата за здравството и социјалната грижа и нега како социјалистичка политика што се агитира преку списанието „Македонка“. Ова списание претставува интересен и важен извор за хуманистичко-општествена артикулација и нуди специфичен поглед на времето и контекстот во овој период од Југославија. Текстот е обид за отворање на оваа архива и иницијално запознавање на читател(к)ите со оваа периодика, конкретно за темата што ја обработува. Иницирање на понатамошна работа, отворање прашања и понатамошни толкувања што овој извор потенцијално ги чува, како и понатамошна консултација со други архивски извори што би ги поткрепувале наодите во ова списание, е полето на работа што треба да го отвори овој текст.

62 Исто.